

ÚRADNÍCI A ZAMESTNANCI SÚDNEJ SAMOSPRÁVY V MESTÁCH PENTAPOLITANY V 16. STOROČÍ

Blanka Szeghyová

SZEGHYOVÁ, B.: Officials and Employees in the System of Judicial Self-Government in the Pentapolitana Towns in the 16th Century. *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, pp. 73 – 88. This paper deals with the municipal self government of the Upper Hungarian towns of Bardejov, Košice, Levoča, Prešov, and Sabinov in the 16th century, with special attention to officials and employees involved in the judicial system. Judicial power was an integral part of their municipal self-governmental rights. The five towns belonged in the highest category of free royal towns and from the 1380's were grouped in a regional association called Pentapolitana.

History. Hungary/Slovakia. Urban History. 16th Century.

Mestá Pentapolitany

Predmetom štúdie sú funkcionári a zamestnanci samosprávy piatich slobodných kráľovských miest Horného Uhorska (*quinque liberae regiaeque civitates partium superiorum*) v 16. storočí, so špeciálnym zameraním na personálnu organizáciu a výkon mestského súdництва. Boli to mestá Bardejov, Košice, Levoča, Prešov a Sabinov, od konca 14. storočia združené do zoskupenia známeho pod gréckym názvom Pentapolitana (aj *Pentapolis*).¹ Mestá získali svoje postavenie vďaka individuálnym privilégiám od panovníka, na ktorých základe sa najprv stali mestami, neskôr ich povýšili na slobodné kráľovské mestá.

Najstaršia známa konkrétna zmienka o spolupráci týchto miest pochádza z roku 1412, keď sa dohodli na spoločnom postupe voči dlžníkom, no spoločné rokovania sa predpokladajú už pred týmto dátumom.² Ich spolupráca sa v 16. storočí upevnila aj prijatím spoločnej reformovanej viery *Confessio Pentapolitana* v roku 1548, ktorú zostavil Leonard Stöckel v duchu umierneného luteránskeho vyznania. Pentapolitana bola regionálnym spoločenstvom, ktoré združovalo mestá s rozdielnymi právnymi a súdnymi zvyklosťami. Kým Košice, Prešov a Bardejov patrili do skupiny tavernických miest

¹ Zloženie spolku sa ustálilo v 80. rokoch 14. storočia, keď aj pod vplyvom príhovoru kráľa mestá pribrali medzi seba Sabinov. In HALAGA, Ondrej R. Spoločenstvá miest na Slovensku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 55.

² Tamže.

s odvolacím súdom k taverníkovi, Levoča a Sabinov boli personálne mestá, to znamená, že odvolacou inštanciou bol pre nich súd personála.³ Poradie, v akom sa mestá obyčajne vymenovávali, odrážalo ich hierarchické postavenie v rámci Pentapolitany. Ako prvé a najvýznamnejšie sa uvádzali Košice, ostatné nasledovali v poradí Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov.

Mestská samospráva

Základnou výsadou miest Pentapolitany, ako aj ostatných slobodných kráľovských miest bola slobodná voľba mestskej samosprávy.⁴ Tú predstavovala **mestská rada** alebo **senát**, v literatúre uvádzaná aj ako vnútorná alebo užšia rada mesta. Okrem **richtára/sudcu** (*iudex, Richter*), ktorý stál na jej čele, sa skladala z 12 prísazných, nazývaných aj radní páni alebo senátori (*iurati cives, consules, senatores, assessores, Geschworene, Rotherren, Rathsherrn, Rotmanne, Rathmanne, Stadt Richters Assistenten*). Prvý a pravdepodobne najstarší člen mestskej rady – prvý prísediaci (*primarius assessor*)⁵ – sa niekde zvykol označovať ako vicerichtár (*viceiudex*).⁶ Na rozdiel od Bratislavy či Trnavy v mestách Pentapolitany neexistoval úrad mešťanostu, ktorý mal na starosti hospodársku agendu, kým richtár sa sústredil na súdne záležitosti. V mestách Pentapolitany sa všetka právomoc, súdna, hospodárska i finančná, sústredovala v rukách richtára.

Richtár a mestská rada rozhodovali o dôležitých veciach, ako boli výška daní a poplatkov alebo politické a náboženské postoje mesta, spolu s **vonkajšou** alebo **širšou radou**.⁷ Členovia tejto vonkajšej rady boli volení, resp. doplňovaní spomedzi občanov

³ Tavernické mestá sa na súd taverníka odvolávali v dedičských a záväzkových sporoch v hodnote od 60 do 300 zlatých. V sporoch presahujúcich 300 zlatých sa mali odvolávať na súd personála. V trestných veciach, v dedičských a dlžníckych sporoch do 60 zlatých boli konečnou inštanciou ich mestské sudy. In MERTANOVÁ, Štefánia. *Ius tavernicale. Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15. – 17. stor.)*. Bratislava : Veda, 1985, s. 61 – 62, 73 – 74, 125 – 126. MERTANOVÁ, Štefánia. K niektorým aspektom činnosti tavernického súdu (15. – 17. stor.). In *Slovenská archivistika*, 20, 1985, 1, s. 82.

⁴ Tento stav trvá do 70. rokov 17. storočia, keď Habsburgovci začali voči mestám presadzovať centralizačnú politiku a do volieb mestskej samosprávy zasahujú kráľovskí komisári.

⁵ Spomína sa v Sabinove v roku 1605. Ministerstvo vnútra SR (ďalej len MV SR), ŠA Prešov, pobočka Prešov, fond Archív magistrátu mesta Sabinov (ďalej len f. AMS), *Liber Annalum Regiae Liberae civitatis Cibiniensis in Hungariae de anno 1430*.

⁶ Spomína sa v Košiciach v roku 1556. Archív mesta Košice (ďalej len AMK), fond Magistrát mesta Košice, H III/2 pur 5. Údajne ním bol mestský notár. In VIETOR, Martin – HLAVSA, Jaromír. *Dejiny štátu a práva na Slovensku I*. Bratislava : SPN, 1957, s. 220.

⁷ Pomenovanie tejto vonkajšej rady je v prameňoch miest rôzne. V Prešove, Bardejove a Košiciach sa nazýva *centum viri*, v Prešove aj *plebeium consilium, communitas iurata* alebo *communitas exterior*, v Košiciach aj *communitas, tota electa communitas, seniores communitatis*, v Levoči *50 Leuth, electa communitas, communitas die 50 Leuth* alebo len *Gemein*. Pomenovania *centum viri* a *50 Leuth* však v 16. storočí neodrážali realitu, aj keď pôvodne to tak mohlo byť. V Košiciach, Bardejove a Prešove počet kolísal. V Levoči, naopak, vonkajšiu radu stabilne tvorilo 48 mužov, čo predstavovalo štvornásobok počtu členov mestskej rady, za každý z 12 levočských obvodov (mestská dvanásťina) sa

mesta, mestskej obce (*tota communitas*), t. j. spomedzi tých obyvateľov, ktorí disponovali meštianskymi právami (*ius civile*). Vonkajšia rada sa zvykla deliť na niekoľko stolov (*mensa*), pričom počet stolov niekde súhlasil s počtom správnych obvodov či štvrtí.⁸ Každý **stól** mal jedného alebo dvoch predstavených označovaných ako **tribún/-i Pudu** (*tribuni plebis, prolocutor, praelocutor mensae, Furmund, Vormünde*). Hlavným zástupcom vonkajšej rady bol tribún sediaci pri prvom stole (*tribunus primus, tribunus plebis supremis, ältester Vormund*). Viedol zhromaždenia vonkajšej rady v čase volieb do senátu a mohol sa zúčastňovať aj na jeho zasadnutiach, ale bez hlasovacieho práva.⁹ Zároveň bol kontrolným orgánom činnosti richtára a mestskej rady, volených úradníkov a hospodárskych podnikov miest.¹⁰

Richtára a členov mestskej rady volili každoročne na začiatku roka členovia vonkajšej rady. Bývalo zvykom, že za richtára zvolili toho, kto už bol predtým členom mestskej rady. Podobne aj členov mestskej rady volila vonkajšia rada spomedzi svojich členov. Bolo bežné, že za richtára bola viac rokov po sebe zvolená tá istá osoba a aj zloženie mestskej rady sa z roka na rok výrazne nemenilo. Tí, ktorí boli zvolení za richtára a prísazných, sa však už v budúcnosti nemohli stať členmi vonkajšej rady.¹¹ Spomedzi prísazných sa volili poprední funkcionári, ktorí boli poverovaní dozorom nad najdôležitejšími oblasťami mestského hospodárstva a dbali aj o bezpečnosť v meste. Niektoré z najvyšších funkcií boli čestné, t. j. neboli platené, aj keď účasť na správe mesta im zabezpečovala rôzne výhody a zisky.¹² V Prešove richtár v čase svojho úradovania nemusel platiť dane a je možné, že to tak bolo aj v ostatných mestách.

K najvýznamnejším funkciám zvyčajne patrili dozor nad farou a kostolmi (*aeditui seu vitrici ecclesiarum/templorum parochialis, Kirchvater*), nemocnicou a chudobincom (*praefecti hospitalis, xenodochii*), mestskými sýpkami a stodolami (*praefecti horreorum, Schaiherhern*), mlynmi (*praefecti molarum, Mühlhern*), vínnou pivnicou, čapovaním piva a vína (*praefectus cellariorum/celae vinaria, vinearum culturae praefectus, garraturae vinorum/cerevisiae praefecti, Weinbawhern*), skladom soli (*praefecti camerae salis*), mierami a váhami (*Waghern*), delostrelectvom (*praefecti artellariae*), stavebníctvom (*Bawhern*), výrobou tehál (*Ziegelhern, Ziegelschwerhern*), mestskými stajňami (*stabuli praefecti*), jatkami a predajom mäsa (*carnium revisores, inspectores*

volili štyria členovia, pričom zastupovali tie obvody, v ktorých aj reálne bývali. In SUCHÝ, Michal. Orgány mestskej samosprávy v Levoči v 16. a 17. storočí. In *Spiš. Vlastivedný Zborník* 2. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 131.

⁸ V Košiciach od roku 1558 sa *communitas* delila na štyri stoly, od r. 1571 na šesť stolov s výnimkou rokov 1594 – 1595, keď ich bolo päť. V Levoči a Prešove mali štyri stoly.

⁹ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska II. Od roku 1526 do roku 1848*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1995, s. 25; VIETOR – HLAVSA, *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 219.

¹⁰ Podľa Halagu mal tribún Pudu podobnú úlohu ako mešťanosta (*bürgermeister*) v západoslovenských mestách. In HALAGA, Ondrej R. *Košické mestské knihy (1394 – 1737)*. Práce archívu mesta Košice zv. 3. Košice 1956, s. 20.

¹¹ Viac o voľbách SUCHÝ, *Orgány mestskej samosprávy*, s. 133 – 138.

¹² K zavedeniu fixných peňažných platov a dávok naturálií pre richtára a členov mestskej rady došlo až v druhej polovici 17. storočia. Tamže, s. 144.

macelli), mestskými bránami (*praefecti portarum, excubiarum*), kľúčmi od veží (*claves turrium*), jednotlivými mestskými obvody (*praefecti quartali*) či správou poddanských dedín (*praefecti possessionum, Mayerhern*).¹³ Na konci funkčného obdobia sa funkcionári zodpovedali za príslušný zverený úsek vonkajšej rade.

Z ďalších významnejších funkcií a zamestnaní možno spomenúť mestských vyslancov (*aediles curiales*), testamentátorov (*testamentarii, Theilshern*) mestského tridsiatkára (*praefectus tricesimae*), trhového a jarmočného sudcu (*praefecti/iudex fori, Marktrichter*), predmestského sudcu (*iudex suburbanus*), mestského notára alebo pisára (*notarius, scriba, Stadtschreiber*), prípadne aj vicenotára (*vicenotarius*), prokurátora (*procurator, director causarum*), učiteľa (*ludimagister, cantor, hypodidasculus*), farára (*parochus*), kazateľov (*concionator*) či kaplána (*diaconus, sacellanus*).

Mesto si prenajímalo a platilo za rôzne konkrétne práce aj viacerých ďalších ľudí. Išlo o takzvané ľudové úrady (*vulgaria officia*)¹⁴ ako mestský kapitán a jeho štvrtníci/strážcovia jednotlivých štvrtí (*vigiliari praefecti, Viertelmeister*), resp. náčelník strážnej služby (*Wachmeister*) a jeho kapitáni – strážcovia jednotlivých mestských brán (*portarum civitatis custodes*), mestský sluha (*praeco, budellus/bedellus, viator, famulus civitatis, Büttel/ Bittel, Gerichtsdienner, Stadt Diener*), kat (*carnifex, lictor, tortor, magister, magister malefactorum, Nachrichten, Henker, Scharfrichter, Züchtiger*), ubytovači vojska (*Quartier Meister*), colník (*teloneator*), posli, bežci (*nuntii, cursores*), poštár (*tabelarius*), hodinár (*horologii rector, glockner*), organista (*organista*), trubači (*tubicines, trombitas*), vodovodár (*Roermeister*), krčmári v mestských hostincoch, mlynári v mestských mlynoch (*molitores, mullhern*), sluhovia v mestských stajniach (*equorum curator*), mestskí povozníci (*aurigae*), pohoniči volov (*bubulcus*), pastieri (*pastor ovium, pastor porcorum, subulcus*), hájníci a lesníci (*sylvarum provisor, waldforschter*), hrobár (*totden greber*), šarha (*canicida*), rôzni remeselníci atď.

Prostredníctvom svojich samosprávnych orgánov mali slobodné kráľovské mestá právo udeľovať jednotlivcom meštianske práva, voliť snemových poslancov, vyberať si farára a kazateľov, riadiť vlastné hospodárenie a dohliadať nad remeslom, obchodom, verejnou bezpečnosťou, školstvom či náboženstvom. Okrem toho disponovali aj **štatutárnou právomocou**, t. j. právom vydávať vlastné nariadenia, pravidlá a obmedzenia platné na území mesta, ako aj právo schvaľovať štatúty mestských cechov. O tom, či táto právomoc prináležala len užšej mestskej alebo aj vonkajšej širšej rade sú v literatúre nejednotné názory.¹⁵

¹³ V Levoči každý z 12 prisažných dozeral na jeden mestský obvod či štvrť, ktorých počet zodpovedal počtu prisažných. V Prešove však takýmto dohľadom boli poverovaní členovia vonkajšej rady. Podľa Suchého bol v Prešove podiel vonkajšej rady na správe mesta oveľa väčší ako v Levoči, kde mestská samospráva mala centralizačný charakter. Demokratickejší charakter samosprávy v Prešove dokazuje aj to, že väčšina funkcií tam bola obsadená súčasne dvoma osobami, kým v Levoči len jednou. SUCHÝ, *Orgány mestskej samosprávy*, s. 141 – 142.

¹⁴ SUCHÝ, Michal. Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstaní (1526 – 1711). In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Dejiny Prešova I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 165.

¹⁵ O. R. Halaga uvádza, že pod predsedníctvom hlavného predstaviteľa vonkajšej rady, tribúna ľudu, sa táto rada uznášala na mestských štatútoch. Na druhej strane M. Suchý píše, že štatutárna právomoc

Neoddeliteľnou súčasťou mestskej samosprávy bola aj súdna právomoc. Súdna autonómia umožňovala slobodným kráľovským mestám súdiť zločiny spáchané na území mesta a spory týkajúce sa majetku nachádzajúcom sa na jeho území, ako aj na územiach k mestu prináležiacich či patriacich. Tieto súdne výsady mohli mešťania uplatniť len striktné na území svojho mesta a mestských majetkov, mimo mestského obvodu platili krajinské zákony a zvyklosti.¹⁶ Súčasťou súdnych privilégií bolo **právo meča** (*ius gladii*), na základe ktorého mali mestá právo vynášať hrdelné rozsudky, t. j. odsudzovať obvinených na trest smrti. Právo meča zväčša dostali ako súčasť väčších mestských privilégií. Levoča ho získala pravdepodobne za Karola Róberta, Prešov v roku 1374, Bardejov dokonca ešte v roku 1365 pred povýšením na kráľovské mesto, pre svoju polohu na hranici kráľovstva a koncentráciu zločincov v okolí.¹⁷

Súdnictvo

Mestský súd tvorili richtár-sudca a prisažní, pričom richtár mal zvrchovanú súdnu právomoc v meste a v poddanských dedinách mesta. Okrem richtára a mestskej rady mali právomoc súdiť niektoré menšie delikty aj ďalšie osoby. Takúto **nižšiu súdnu právomoc** mali v Košiciach a Prešove **predmestskí sudcovia**, ktorí mali na starosti predmestské časti miest za hradbami (*suburbium, hustak*).¹⁸ V Prešove mohol predmestský sudca súdiť spory o dlhy do 3 zlatých, prípady založenia majetku a v nevyhnutnom prípade mal prísť do mesta a prostredníctvom mestského sluhu zhabať majetok. Mal právomoc vzdorných potrestať väzením alebo pokutou vo výške pol marky a 20 denárov. Pokutovať mohol aj veriteľov, ktorí si do určeného dňa nezohnali svedkov.¹⁹ V Levoči mali na menšie dlžobné spory samostatný súd (*Schlüssellrecht, Schliessellrecht, Schlosselrecht, Schliessellrecht*), ktorý tvorili 2 – 4 členovia mestskej

prináležala mestskej rade. In HALAGA, *Košické mestské knihy*, s. 20; SUCHÝ, *Orgány mestskej samosprávy*, s. 130.

¹⁶ WERBŐCZY, István. *Hármaskönyve/Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae*. Zost. a preložil do maďarčiny K. Csiky. Budapest : Franklin, 1897 (Reprint Budapest : Téka Könyvkiadó, 1990), Partis III, Titulus 20, s. 398 – 400.

¹⁷ SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 57; HALAGA, Ondrej. R. *Dejiny feudalizmu*. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Sabinov a okolie*. Sabinov : Mestský národný výbor, 1962, s. 41.

¹⁸ Pôvod slova huštak Halaga nachádza v nemeckom slove *Hofstatt (Meierhof)* s významom majer. In HALAGA, *Košické mestské knihy*, s. 13. Prešov a Košice mali rozsiahle predmestia s predmestskými richtármi, ktorí mali nižšiu súdnu právomoc. Sabinov mal síce Vyšné a Nižné predmestie, ale o predmestských richtároch či sudcoch nemáme zo 16. storočia žiadne zmienky. Levoča obývané predmestia nemala. V Bardejove mali predmestia dokonca väčší počet daňovníkov než vnútorné mesto, pričom obyvatelia z predmestia mohli byť zastúpení v mestských orgánoch. Porovnaj SUCHÝ, *Orgány mestskej samosprávy*, s. 130.

¹⁹ MV SR, ŠA Prešov, fond Archív magistrátu mesta Prešova (ďalej len AMP), Súdna kniha 1555 – 1560, f. 6a, zápis datovaný 12. februára 1555.

rady (*Schlüssellhern, Schlosselhern, Schliessellhern, Schlisselhern*).²⁰ Dĺžobné spory z tohto kľúčového súdu zapisovali do osobitnej knihy (*Schlüsselrechtbuch*).

Nižšiu disciplinárnu právomoc mali aj **cehmajstri**, ktorí mohli trestať členov svojich cechov za drobné priestupky a za nedodržiavanie ustanovení cechu. Riešili aj menšie vzájomné konflikty svojich členov. Ak sa však spor nepodarilo uspokojivo vyriešiť vnútri cechu, postúpili ho na mestský súd, ktorý slúžil cechom ako odvolacia inštančia pre takéto spory a priestupky.²¹ Podobne aj **šoltýsi z mestských poddaných dedín** mali určitú súdnu právomoc, ale odvolacou a zvrchovanou súdnou autoritou pre nich zostával richtár príslušného mesta. Špeciálne právomoci mal aj **trhový sudca** (*iudex fori, Marktrichter*). Dozeral nad priebehom týždenných trhov a výročných jarmokov, vyberal trhové a jarmočné poplatky, pokutoval používanie falošných mier a váh, ako aj iné previnenia proti trhovému poriadku. So súdnictvom súvisela aj vnútorná bezpečnosť a poriadok. Polícia v dnešnom zmysle slova v tom čase neexistovala. Bezpečnosť a poriadok mal na starosti mestský kapitán a drábi, ktorých sčasti možno považovať za predchodcov polície. Jednotlivé mestské štvrte mali svojich štvrtníkov, ktorí boli podriadení hlavnému mestskému kapitánovi.

Pri výkone súdnictva richtárovi a mestskej rade pomáhalo niekoľko ďalších osôb. Počas súdu to bol v prvom rade **mestský notár** (*notarius*) alebo **pisár** (*scriba, Stat-schreiber*). Človek vymenovaný do tejto funkcie ju zvyčajne vykonával doživotne, no neraz sa stalo, že notár bol neskôr zvolený za richtára. Notár bol vzdelaným človekom, ktorý okrem znalosti písma a kancelárskej praxe ovládal aj niekoľko rečí, čo bolo pri mnohonárodnostnom zložení mestského obyvateľstva v Uhorsku nevyhnutnosťou. Notár mal na starosti písomnú agendu mesta vrátane súdnej. Pri súdnych sporoch zaznamenával okolnosti prípadu, výpovede a udelené rozsudky či už na hárkypapiera, alebo do makulatúrnych kníh. Zápisy sa mohli neskôr prepísať na čisto do mestskej knihy alebo sa hárkypapiera s pôvodnými zápismi zviazali do knižnej väzby. Ak zapisoval len pisár, a nie notár, dialo sa to asi pod dohľadom notára, keďže prítomnosť notára sa na súde vyžadovala. On ručil za vierohodnosť a správnosť záznamov. V Košiciach máme správu o existencii podnotára z roku 1476 a je možné, že v prípade potreby mohol notára zastúpiť aj on. Podnotár ako zapisovateľ figuruje v mestských knihách od druhej polovice 16. storočia.²²

Podľa košických mestsých štatútov do mestsých kníh nemohol sám zapisovať ani richtár, ani niektorý z prisažných, ale len na to poverený notár.²³ Ak sa stalo, že sa notár nemohol zasadať na súd, vtedy sa na úlohu zapisovateľa podujal

²⁰ Ani väčšie dĺžobné a iné majetkové spory, ktoré sa prejednávali na normálnom mestskom súde, sa však nezapisovali do *Malefizbuchu*. Zaznamenávali ich do knihy s názvom *Liber causarum civitatis Leutschoviensis* alebo aj *Acticatenbuch*, ktorá obsahovala výpovede svedkov, rozhodnutia mestskej rady v týchto väčších majetkových sporoch a záznamy o prijatí za mešťana. ŽIFČÁK, František. *Kancelária mesta Levoče v 2. polovici 16. storočia*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta, 1974, s. 73 a 77.

²¹ SUCHÝ, *Orgány mestskej samosprávy*, s. 128.

²² HALAGA, *Košické mestské knihy*, s. 25.

²³ HALAGA, Ondrej R. Dejiny archívu mesta Košíc. In *Sborník archivních prací*, 4, 1954, 1 – 2, s. 120 a n. Ide o štatúty z rokov 1404 a 1607.

pravdepodobne richtár alebo niektorý z prísazných. Išlo však zrejme o výnimočnú situáciu, o čom svedčia pri niektorých zápisoch v mestských knihách príležitostné poznámky *Absentio notario*. Na druhej strane, niektoré druhy súdnych zápisov zvykol asi zaznamenávať sám richtár alebo vicerichtár, a len v prípade ich práceneschopnosti alebo neprítomnosti ich mohol zastúpiť notár. Z roku 1556 za richtárčenia Vavrinca (*Laurentius*) Aurifábera sa v košickej mestskej knihe pred zoznamom o zhabaní (*arresta, verbots*) zachovala poznámka o tom, že ich „na papier zapisoval richtár vlastnou rukou, odkiaľ boli doslovne opísané do tejto mestskej knihy“. Po opísaní týchto richtárových zápisov nasleduje ďalšia poznámka o tom, že „z dôvodu choroby richtára a vicerichtára Imricha (*Emericus*) Patschnera nasledujúce zabavenia zaznamenal mestský notár“. ²⁴

Predstavitelia mestskej samosprávy, počnúc richtárom a prísaznými až po menej významných mestských sluhov, skladali pri nástupe do úradu, funkcie či služby prísahu. Tak pre sudcu a prísazných, ako aj pre notára bolo záväzné, aby dodržiavali zákon mlčanlivosti, čo znamenalo, že to, čo sa dialo na súde, bolo úradným tajomstvom a nesmeli o tom hovoriť v súkromí ani na verejnosti. ²⁵ Podľa prísahy z Košíc z roku 1554 notár prisahal na boha, kríž a svoje svedomie, že všetko, čo zapísal, je pravda. Prísaha z roku 1557 uvádza, že notár bude slúžiť chudobným i bohatým, malým aj veľkým, vo všetkých časoch verne, usilovne a ochotne, pomlčí o tajnostiach mestskej rady, mestské peniaze bude poctivo prijímať a vydávať a bez povolenia mestskej rady do mestských kníh nič nezapíše. ²⁶ Najdlhšia je levočská prísaha notára Filipa Queschina z roku 1579, v ktorej okrem iného sľubuje, že bude dodržiavať mestské štatúty a predpisy, nebude prihliadať na priateľstvo či nepriateľstvo, alebo dary, ale uspokojí sa so svojím zvyčajným notárskym platom. ²⁷ V účtoch niektorých miest sa vyskytujú platby **prokurátorom** (*procurator*). V dnešnom jazyku to boli advokáti, právnický vzdelané osoby, ktoré zastupovali záujmy miest v sporoch s inými mestami alebo šľachticmi. Neboli asi vždy stálymi zamestnancami a mesto si ich najímalo v prípade potreby. ²⁸ Výkonu súdnictva v rámci mesta sa však zrejme nezúčastňovali.

Ďalším mestským zamestnancom v oblasti súdnictva bol **mestský sluha**, po latincky nazývaný *praeco* alebo aj *bedelus/budellus*. V nemeckých zápisoch sa stretávame s pomenovaním *Buttel*, ale aj *Bittel*, *Beuttel*, *Büttel*, *Büettel*. Podľa všetkého ide len o synonymum k *praeco*. ²⁹ Daniel Türk ho nazval vo svojej kronike *viator seu bedel-*

²⁴ AMK, f. Magistrát mesta Košice, H III/2 pur 5.

²⁵ Explicitná formulácia tejto zásady sa zachovala v úvode niekoľkých manuálov zo zasadania mestského súdu v Bardejove. MV SR, ŠA Prešov, pobočka Bardejov (ďalej len AMB), *Manuale* z rokov 1574, 1579 a 1583.

²⁶ AMK, f. Magistrát mesta Košice, H III/2 pur 6. (*iuramentum super registrum scriptum*); H III/2 pur 8. Takto prisahal notár Ján Zaškovský (*Joannes Zaskovszky*) podľa zápisu z 18. marca 1577.

²⁷ MV SR, ŠA Levoča, fond Archív magistrátu mesta Levoča (ďalej len AML), XXI. 86 Eid buchlin (*Kniha prisah*) z roku 1552, s. 20 – 23. Queschinovu prísahu do roku 1579 datuje ŽIFČÁK, *Kancelária mesta Levoče*, s. 79.

²⁸ Poukazujú na to nepravdivé, príležitostné platby advokátovi (*procurator*) v bardejovských účtovných knihách.

²⁹ Nedá sa však, samozrejme, celkom vylúčiť, že išlo o dvoch mestských zamestnancov.

lus a Gašpar Hain ho v zápise zo 17. storočia nazýva aj *gerichtsdienner*.³⁰ Občas sa v mestských knihách vyskytne aj výraz *famulus civitatis* alebo *stadt diener*, tie sa však používajú aj ako všeobecné pomenovania, ktorými sa pomenúvali aj ďalší mestskí zamestnanci a sluhovia a nemuselo teda nevyhnutne ísť o tohto špeciálneho súdneho mestského sluhu.³¹ Okrem spojenia mestský, resp. verejný, súdny či právny sluha sa v slovníkoch a literatúre uvádzajú tieto významy a preklady: bubeník, hlásnik, vyhlasovač, posol, právny posol,³² obchôdzkar, dozorca väzňov a dráb. Terminologická nejednotnosť a neustálenosť odzrkadľuje jednak rezervy vo výskume v oblasti mestského súdnictva a archontológie, jednak aj charakter povinností mestského sluhu, ktoré zahŕňali rôznorodé činnosti, a všetky vyššie spomenuté pomenovania sú spojené s konkrétnymi náplňami jeho práce. S vývojom mestského súdnictva a zrejme aj s nárastom pracovného zaťaženia sa niektoré jeho kompetencie presúvali postupne buď na jeho pomocníkov, alebo na novovytvorených špecializovaných mestských zamestnancov. Okrem toho aj v tom istom časovom období povinnosti mestského sluhu označovaného ako *praeco* nemuseli byť všade rovnaké a mohli sa v jednotlivých mestách líšiť.

Mestský sluha mal na starosti mnohé praktické práce nevyhnutné pri výkone súdnictva. Medzi jeho povinnosti podľa preskúmaných prameňov patrilo predvolávanie obvinených a svedkov, čiže odtiaľ jeho označenie právny posol. V Košiciach mal svoje zvyčajné miesto v kostole, odkiaľ hlásil verejné oznamy.³³ V čase trhu oboznamoval verejnosť s rozsudkami vyvolávaním na námestí a pozornosť zrejme upútal úvodným bubnovaním, odtiaľ zase jeho pomenovanie bubeník. Na príkaz richtára a senátu mestský sluha zhabal majetok, uväzňoval odsúdených, staral sa o väznicu a väzňov.³⁴ V slovenskej prísahe s početnými bohemizmami datovanej do začiatku 17. storočia mestský sluha sľubuje, že bude „*věznuv, kteri su do meho vezeni dani, verne zavarovati*

³⁰ DANIELI TURCI DIARIUM ab anno 1548 usque 1559. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 3 117, zápis zo 7. júla 1550.

³¹ Napríklad, v účtovných zápisoch mesta Košice z roku 1583 figuruje za to isté obdobie okrem mestského sluhu (*bittel*) ďalších 8 mestských sluhov označovaných ako *stadt diener*. AMK, f. Magistrát mesta Košice, H III 3 dis 15. V Sabinove sa používa datív plurálu všeobecného *famulis civitatis* popri konkrétnom *bedello*. MV SR, ŠA Prešov, f. AMS, Daňová kniha 1543 – 1569.

³² Takto sa označuje v českej historiografii. In FRANCEK, Jindřich. *Dějiny loupežnictva. Zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*. Praha : Rybka publishers, 2002, s. 20.

³³ Zvyčajné miesto mestského sluhu sa spomína v prípade Sebastiana Lanthosa z roku 1560. AMK, f. Magistrát mesta Košice, H III/ 2 pur 5.

³⁴ O tom, že mal mestský sluha na starosti väzňov, svedčia účtovné knihy Prešova a Sabinova. V Prešove za dvoch väznených dostal 50 denárov v roku 1545 a rovnakú sumu mu zaplatili aj nasledujúceho roku za troch väzňov. V roku 1548 sa trikrát spomína platba za jedného väzňa, dvakrát to bolo 25, raz 50 denárov, v roku 1549 za uväzneného chlapca 32 denárov, v 1550 za slúžku 50 denárov, v 1551 za nejakého poľského väzňa 50 denárov, o niečo neskôr za troch väzňov 1 zlatý a 50 denárov a o niekoľko týždňov v tom istom roku za jedného väzňa 32 denárov. MV SR, ŠA Prešov, f. AMS, Účtovná kniha 1543 – 1569; MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1545 – 1554. Platby – sabbatho post Martini 1545, Sabbatho post Michaelis 1546, sabbatho ante Reminiscere, sabbatho ante Cantati, sabbatho ante Bartholomei 1548, sabbatho post conversionis Pauli 1549, sabbatho ante Bartholomei 1550, sabbatho ante Purificatione Mariae 1551.

a jich tak opatřiti, jako od mych panu jest prikazano“.³⁵ Okrem toho mohol vykonávať niektoré tresty ako bičovanie, potupné vodenie odsúdených po meste (napríklad žien s potupným slameným vencom na hlave) či vyvedenie vykázaných za mesto. Z dnešného pohľadu boli jeho kompetencie veľmi široké, keďže sčasti zahŕňali mediálne, súdno-doručovací, exekútorské, policajné i väzenské povinnosti. Býval zrejme v budove väznice. Možno tak usudzovať podľa prípadov z Košíc a Bardejova. V Košiciach v roku 1562 sa v noci väzeň oslobodil z okov na nohách, prešiel do miestnosti, kde spal mestský sluha so ženou a obidvoch sekerou zranil.³⁶ V bardejovskej väznici spiaci mestský sluha prišiel o život rukou utekajúceho väzňa.³⁷

Telesné tresty, popravy a mučenie mal na starosti **kat**, po latinsky označovaný ako *carnifex*, *licitor*, *tortor*, *magister*, *magister malefactorum*, po nemecky *Nachrichter*, *Henker*, *Scharfrichter*, *Züchtiger* (*zichtiger*, *czichtiger*, *czychtiger*, *zrichtiger*, *cichtiger*), po maďarsky *bakó* či *hóhér*. Károly Vajna sa vo svojej knihe o trestoch z roku 1907, v časti venovanej katovi, zamýšľa nad tým, či sa v Uhorsku rozlišovalo medzi katom nazývaným *Scharfrichter* a medzi katom označovaným ako *Henker*.³⁸ Takáto prax bola vo viacerých nemeckých krajinách, kde *Scharfrichter* vykonával len popravy stínaním a do priameho kontaktu s odsúdencom prichádzal preto minimálne. *Henker* mal na starosti ostatné druhy poprav a mučenie, a z tohto dôvodu bolo jeho postavenie nečestné, resp. potupnejšie ako postavenie *Scharfrichtera*. V skúmaných mestách Pentapolitany však nič nenasvedčuje, že by v Uhorsku existovala hierarchia medzi katmi, keďže mestá mali podľa všetkého len jedného kata. O jednoznačnej existencii dvoch katov v jednom meste máme správu len z Levoče, keď v rokoch 1580 – 81 mesto platilo mladého kata Janka (*dem jungen zuchtiger*, *junge zuchtiger Jangko*) a súčasne aj starého kata Staška (*dem alten zuchtiger Stassko*). Nešlo však pravdepodobne o dvoch katov s rôznymi kompetenciami, ale zrejme starý dosluhoval a zaúčal mladšieho.³⁹

Významovo nejasné je v Prešove v prvej polovici 16. storočia označenie zamestnanca nazývaného po latinsky *licitor*, čo možno preložiť aj ako kat. V účtovnej knihe z rokov 1515 – 1527 sa nachádzajú záznamy o tom, že mesto zamestnávalo *licitora*, no zároveň si na príležitostné popravy pozývalo kata nazývaného *thortor/tortor* z Levoče a Košíc. Nemohlo ísť o kata s rozdielnou kompetenciou, keďže požičani kati vykonávali nielen popravy s'atím, ale aj upálením. Nevedno, aké boli povinnosti *licitora*, no pravdepodobne týmto slovom v tom čase ešte neoznačovali kata, nanajvýš katovho

³⁵ MV SR, ŠA Levoča, AML, XXI. 86 Eid buchlin (Kniha prísah) z roku 1552. Do rokov 1609 – 1619 ju datujú ŠTOLC, Jozef – HORVÁTH, Pavol. Levočské slovenské prisažné fomuly zo XVI. – XIX. storočia. In *Jazykovedný zborník*, 5, 1951, s. 192. SKLADANÁ, Jana. Jazyk levočských prisažných formúl zo 16. – 19. storočia. In *Kniha '97 – '98*. Ed. M. Domová. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 225 – 228.

³⁶ AMK, f. Magistrát mesta Košice, Pur Iudicia pene malefactorum et sceleratorum 1556 – 1608.

³⁷ MV SR, ŠA Prešov, AMB, bez inv. č. Súdne zápisy a účty mesta 1559 – 1649, prípad z roku 1574 označený nadpisom Nota bene. Viac o prípade SZEGHYOVÁ, Blanka. Súdna kniha mesta Bardejova 1559 – 1649. Príspevok k dejinám mestského súdnictva. In *Slovenská archivistika*, 38, 2003, 1, s. 53.

³⁸ VAJNA, Károly. *Hazai régi büntetések I, II., Lörintz János „Univers“ könyvnyomdájában*, Budapest : J. Lörintz 1906 a 1907, s. 215.

³⁹ MV SR, ŠA Levoča, AML, Účtovné knihy XXII 232-233 (staršie signatúry XXIa 3-4).

pomocníka.⁴⁰ Nepriamo na to odkazuje aj to, že v roku 1529 zaplatili mestskému sluhovi za to, že vykonával práce *licitora*.⁴¹ Zo záznamu z roku 1558 však už jednoznačne vyplýva, že pojem *licitor* označuje kata, keďže vykonával popravu.⁴²

Požičiavanie katov bolo bežnou praxou najmä v menších mestách, ktoré síce právo meča mali, no vlastného kata nie. Na príležitostné popravy si požičiavali katov z blízkych väčších miest. Na Spiši mali napríklad kata len v Levoči a Kežmarku. Ostatné mestá zo zväzku 24 spišských miest platili za vydržiavanie kata Levoči: 13 spišských miest jej platilo koncom 16. storočia ročne 10 zlatých, zvyšných 11 spišských miest 3 zlaté.⁴³ Od týchto miest levočský kat potom bral už len 33 denárov za popravu sťaťím vlastným mečom, kým od ostatných, ktorí by si ho zavolali na popravu, mal právo pýtať až 1 zlatý za každú vykonanú popravu.⁴⁴ Aj pramene z iných miest potvrdzujú, že jeden zlatý bol v danom období zvyčajnou odmenou pre kata za popravu v cudzom meste.⁴⁵ Úplnou samozrejmosťou však nebol kat ani pre väčšie mestá. Ešte v roku 1497 si Bardejov na popravu dvoch zbojníkov požičal kata až z poľského Bieczu.⁴⁶ V rokoch 1507 – 1508 sa Košice, Prešov a Bardejov dohadovali o spoločnom katovi, ktorý mal sídlit' v Košiciach. Košice mu mali platiť pol zlatého, Prešov a Bardejov po jednom denári.⁴⁷ Existujú konkrétne záznamy o tom, že Prešov si viackrát požičal kata z Košíc a z Levoče.⁴⁸ Na druhej strane na Prešov sa v roku 1538 so žiadosťou o požičanie kata na potrestanie zlodejov obrátil richtár Mathias Loboczky z Kamenice a v rokoch 1544 a 1552 požičiava Prešov kata Sabinovu.⁴⁹

Zdá sa, že zohnať dobrého kata, ktorý by vydržal dlhší čas, nebolo také jednoduché. Problém s udržaním kata mali napríklad v Prešove. V roku 1545 prijali nového kata Joanna Kalmara, no už v roku 1547 si museli kata požičať. V máji toho istého

⁴⁰ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1515 – 1527.

⁴¹ Tamže. Účtovná kniha z rokov 1528 – 1537.

⁴² Tamže. Súdna kniha 1555-1560, zápis z piatku 18. októbra 1558.

⁴³ MV SR, ŠA Levoča, AML, Účtovné knihy XXII 232–250 z rokov 1580 – 1600 (pri knihách z rokov 1580 – 8 sú uvedené aj staršie signatúry XXIa 3-9, XXIa 418).

⁴⁴ DANIELI TURCI DIARIUM, zápis z 11. mája 1551.

⁴⁵ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1545 – 1554. Platby datované na sabbatho post Martini 1545, 11. júna 1546, sabbatho post conceptionis Mariae 1546, ante Philipi et Jacobi 1547, 1. februára 1549 (f. 375) a sabbatho post conversioni Pauli 1549.

⁴⁶ HÚŠČAVA, Alexander. Zbojnícke družiny na severovýchodnom Slovensku do roku 1526. In *Slovenský národopis*, 4, 1956, 4 – 5, s. 461 a 472.

⁴⁷ MV SR, ŠA Prešov, AMB, listy Košíc Bardejovu, 10. augusta 1507 a 25. a 26. februára 1508. Pozri aj IVÁNYI, Béla. Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből, Budapest. In *Századok*, 43, 1909, 3, s. 8.

⁴⁸ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1515 – 1527; Účtovná kniha z rokov 1545 – 1554. Zápisy datované na sabbatho post Jacobi apostoli 1515, sabbatho post Laurentii 1545, sabbatho ante Reminiscere, sabbatho ante Philippi et Jacobi, sabbatho Rogationum a sabbatho ante Bartholomei 1547.

⁴⁹ MV SR, ŠA Prešov, f. AMS, Účtovná kniha 1543 – 1569. Sabinovčania v týchto rokoch vysielajú svojho mestského sluhu (bedellus) po kata do Prešova. MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Listy a listiny (1089/1344) z 28. marca 1538. Sabinov si kata požičal z Levoče v roku 1553 a jednorazové platby katovi sa v Sabinove spomínajú aj v rokoch 1551 a 1554, akurát nie je uvedené, či to bol kat vlastný alebo požičaný.

roku sa síce opäť spomína nový kat, no o pár mesiacov si kata zasa požičiavajú. V roku 1550 sa katom stal akýsi väzeň Štefan (*Stephanus*), ale ani ten im dlho nevydržal, pretože v nasledujúcom roku mesto zamestnalo nového kata z Kežmarku.⁵⁰ Nevedno, či to bol práve tento kat z Kežmarku, isté však je, že v roku 1558 v Prešove odsúdili kata Petra na trest smrti za násilie a rušenie verejného pokoja v mestskej väznici. Popravil ho kat prizvaný z Levoče v piatok 18. októbra.⁵¹ V roku 1574 Prešov prišiel o ďalšieho kata, keď ho požičal Bardejovu. Zbojník a vrah Stecz Pleczewirga, ktorého mal na druhý deň v Bardejove popraviť, ho zabil pri úteku z väzenia rovnako ako spiaceho bardejovského mestského sluhu.⁵² Zrejme preto si v tom istom roku Bardejov na popravu iného zbojníka požičiava kata Staška (*Stasscko*), tentoraz z Levoče.⁵³ Rok 1574 bol osudným nielen pre prešovského kata, ktorého zabil väzeň na úteku v Bardejove, ale neslávne skončil v tomto roku aj košický kat Peter (*tortor Petrus*). V čase trhu napadol pred radnicou nejakého krajčírca a za takéto násilie mu bola odťatá ruka a bol vykázaný z mesta spolu so svojou ženou, ktorá krajčírčovi nadávala a sťažnosťami svojho muža k takémuto činu nabádala. Za trest bola vyšľahaná pri pranieri a spolu s mužom vykázaná.

Ak mesto nemalo osobitného šarhu, mal kat zvyčajne aj takéto povinnosti, t. j. zabíjal túlavých psov a mačky a odpratával telá uhynutých zvierat. Nebolo zriedkavé, že katovi pri jeho povinnostiach vypomáhala aj jeho žena, prípadne aj ostatní členovia jeho rodiny.⁵⁴ V Prešove sa napríklad v účtovných záznamoch vyskytla zmienka o tom, že za šarhové služby, za ktoré obyčajne platili katovi, zaplatili príležitostne aj jeho žene alebo niekomu z jeho rodiny.⁵⁵ Šarhové práce, popravy, pochovávanie popravených a styk s krvou sa považovali za nečisté, a to bolo jedným z dôvodov, prečo kat a jeho rodina boli vyradení z bežného života v meste.⁵⁶ Katovské remeslo ich zaradilo do kategórie nečestných zamestnaní a tzv. znížených ľudí, ku ktorým patrili napríklad

⁵⁰ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1545 – 1554. Zápisy datované na sabbatho post Laurentii 1545, sabbatho ante Reminiscere, sabbatho ante Philippi et Jacobi, sabbatho Rogationum a sabbatho ante Bartholomei 1547. Pritom Kežmarok si musel v roku 1554 na popravu požičať levočského kata Stanislava, nazývaného aj Staško. MISLOVIČOVÁ, Virginia. Súdnicstvo mesta Kežmarku na prahu novoveku. In SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.). *Kriminalita, bezpečnosť a súdnicstvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 11 – 22 , s. 119.

⁵¹ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Súdna kniha 1555 – 1560, f. 137-138a.

⁵² MV SR, ŠA Prešov, AMB, bez inv. č. Súdne zápisy a účty mesta 1559 – 1649. Na rizikovosť povolania mestského sluhu, strážcu väznice, ktorého pri úteku väzni neraz zabili, upozornil aj FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dejinách*. Praha : Rybka Publishers, 2002, s. 35; MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti*. Praha : Rybka publishers, 2001, s. 348.

⁵³ MV SR, ŠA Prešov, AMB, Manuale 1574 – 1578. Išlo pravdepodobne o toho istého kata Stanislava, ktorého si roku 1558 požičal Prešov. Levočský kat dostal 6 zlatých za lánanie kolesom.

⁵⁴ Na západe máme zmienky, že katova žena mohla asistovať aj pri popravách. In MONESTIER, *Historie trestu smrti*, s. 230, 276.

⁵⁵ MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha z rokov 1545 – 1554.

⁵⁶ Postavenie kata ako človeka na okraji spoločnosti uvádza MONESTIER, *Historie trestu smrti*, s. 238.; FRANCEK, Jindřich. *Zločin a sex v českých dejinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*. Praha : Rybka Publishers 2002, s. 103; GEREMEK, Bronislav. *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha : Argo 1999.

aj šarhovia, drábi, kaukliari, herci, bubeníci, pištci, pastieri, mlynári, kúpeľníci, holiči, Židia či žobráci.⁵⁷

Kat a jeho rodina mali vyčlenené osobitné miesto v kostole aj v krčme, bokom od ostatných. Kat nosil opásanú zbraň alebo meč, aby ho ľudia mohli hneď rozpoznať.⁵⁸ Keďže sa ľudia katov stránili, katovské remeslo sa zvyklo dediť z otca na syna, a kati si brávali ženy z iných katovských rodín.⁵⁹ Kat žil so svojou rodinou a pomocníkmi zväčša na kraji miest, v zastrčených uličkách, pri hradbách, niekde bývali ich domy súčasťou mestských hradieb.⁶⁰ V Bardejove, na dnešnej Veternej ulici, stojí budova označovaná ako katov dom, ale či tam kat býval už v 16. storočí, nemáme dostatočné dôkazy. Ulica sa však v prameňoch zo 16. storočia spomína ako *platea lictoris*, ale aj *Buttel strasse* čiže ulica, kde stál dom mestského sluhu a kata. V porovnaní s katom mal mestský sluha síce nižší plat, no na druhej strane jeho povolanie a postavenie neboli ani zďaleka také nečestné a ponižujúce.⁶¹ O rozdieloch medzi postavením mestského sluhu a kata v skúmaných mestách hovoria prípady, keď sa za zmiernenie rozsudku považovalo už len to, že ten istý trest – vyšľahanie na pranieri a vykázanie z mesta – nevykonal kat, ale len mestský sluha.

Keďže príležitostne sa v účtovných knihách spomína aj suma na služobné šaty (*curialia*) pre mestských zamestnancov, konkrétne aj pre kata a mestského sluhu, je pravdepodobné, že chodili v osobitných oblekoch.⁶² V Sabinove mestskému sluhovi pravidelne prispievali aj na nápoje (*bibalia*).⁶³

Spomenutí mestskí zamestnanci dostávali pravidelný plat a to raz za týždeň. V Bardejove bol napríklad ročný plat mestského sluhu v rokoch 1502 – 1523 okolo 13,

⁵⁷ Vymenovaní sú v českom mestskom Koldínovom zákonníku v článku M XLII. MALÝ, Karel. K některým obecným otázkám trestního práva městského v 16. století v Čechách. In *Městské právo v 16. – 18. století v Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané Právnickou fakultou UK ve dnech 25. – 27. září 1979 v Praze. Ed. K. Malý. Praha: Univerzita Karlova Praha, 1982, s. 307. O tom, že počestnosť či nepočestnosť niektorých povolani a skupín ľudí bola závislá od rôznych regionálnych rozdielov, a nedá sa celkom zovšeobecniť, hovorí van DÜLMEN, Richard. *Bezeční lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán, 2003, s. 41n.

⁵⁸ FRANCEK, *Zločin a trest*, s. 36.

⁵⁹ MONESTIER, *Historie trestu smrti*, s. 169, 203, 255, 259.

⁶⁰ Tamže, s. 343 – 344; FRANCEK, *Dějiny loupežnictva*, s. 21.

⁶¹ Podľa viacerých autorov aj mestský sluha patril k tzv. zníženým ľuďom rovnako ako kat. Francek však upozorňuje na to, že úlohu a postavenie mestského sluhu v jednotlivých mestách treba posudzovať individuálne, lebo sa takto mohol označovať aj kat a šarha. In FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*, s. 35; MONESTIER, *Historie trestu smrti*, s. 348; DÜLMEN, *Bezeční lidé*, s. 22.

⁶² V Prešove napríklad v rokoch 1516, 1519, 1521 a 1528 prispievali mestským drábovi, trubačovi, strážnikovi, katovi, mestskému sluhovi a povozníkovi na šaty (*pro vestibus curialibus*). MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovná kniha 1515 – 1527 a Účtovná kniha 1528 – 1537. V rokoch 1511 a 1514 dostal mestský sluha (*praeco*) v Bardejove na šaty (*pro veste curiali*) po jednom zlatom. MV SR, ŠA Prešov, AMB, Účtovná kniha 1502 – 1508. V Sabinove roku 1544 dali na šaty peniaze novému mestskému sluhovi (*bedello novo*) a účty prezrádzajú, že na šaty dostal aj v rokoch 1549, 1551 a 1554. MV SR, ŠA Prešov, f. AMS, Účtovná kniha 1543 – 1569.

⁶³ Tamže. Účtovná kniha 1543 – 1569. Na nápoje však v Sabinove dostávali aj kazatelia, dráb, organista a ďalší.

v rokoch 1552 – 1578 už 14 zlatých.⁶⁴ Ako vidieť v tabuľke plátov, kat mal napriek svojmu nečestnému postaveniu vždy väčší plat ako mestský sluha, v Košiciach a Levoči dokonca dostával kat viac než dvojnásobok platu mestského sluha. Okrem toho dostával osobitne zaplatené za popravy v cudzom meste. Samozrejme, plat notára bol oveľa vyšší ako platy zamestnancov týchto ľudových úradov, predstavoval viac než dvojnásobok platu kata (v Košiciach a Levoči) a päťnásobok platu mestského sluha.

Plat vybraných zamestnancov miest Pentapolitany v 16. storočí v zlatých ročne alebo v denároch (d) týždenne:⁶⁵

Mesto – roky Zamestnanci	Bardejov 1502 – 23 1552 – 78	Košice 1533 – 1583	Levoča 1580 – 1599	Prešov a) 1515 – 27 b) 1546 – 52	Sabinov 1545 – 65
Notár			65	66	
Mestský sluha	13 – 14	13 (25d)	13	13 (25 d)	
Kat		~31 (50 – 60 d)	~30 a viac (75 d)	a) (25-28d) b) 17 (33 d)	
Mestský kapitán				17	
Drábi				13	(20 d)

OFFICIALS AND EMPLOYEES IN THE SYSTEM
OF JUDICIAL SELF-GOVERNMENT IN THE PENTAPOLITANA TOWNS
IN THE 16TH CENTURY

Blanka Szeghyová

This paper deals with the municipal self government of the Upper Hungarian towns of Bardejov, Košice, Levoča, Prešov, and Sabinov in the 16th century, with special attention to officials and employees involved in the judicial system..

The municipal courts were presided over by a judge, who was also the mayor of the town, and were composed of twelve sworn aldermen. These were elected from the wider body of *electa communitas*, a community of usually approximately 48 to 100 men. Only men with burgher's rights could be elected to the *electa communitas* and later to the town council. All offences committed in the free royal towns, regardless of

⁶⁴ MV SR, ŠA Prešov, AMB, Účtovná kniha 1509 – 1523 a Regestum omnium perceptorum et expositorum 1552 – 1578.

⁶⁵ MV SR, ŠA Prešov, AMB, Regestum omnium perceptorum et expositorum č. 1 694, 1 700 a 1 746 z rokov 1502 – 1508, 1509 – 1523 a 1552 – 1578; AMK, H III 3 dis 15; MV SR, ŠA Levoča, AML, Účtovné knihy XXII 232–250 z rokov 1580 – 1600 (Pri knihách z rokov 1580 – 1588 sú uvedené aj staršie signatúry XXIIa 3-9, XXIIa 418); MV SR, ŠA Prešov, f. AMP, Účtovné knihy z rokov 1508 – 1545, 1515 – 1527, 1545 – 1554; MV SR, ŠA Prešov, f. AMS, Účtovná kniha z rokov 1543 – 1569.

TERMÍNY MESTSKEJ SAMOSPRÁVY A POMENOVANIA MESTSKÝCH ÚRADNÍKOV A ZAMESTNANCOV
(podľa mestských archívnych prameňov písaných po latinsky a nemecky)

POMENOVANIE/PREKLAD PO SLOVENSKY	LATINSKÉ PRAMENE	NEMECKÉ PRAMENE
Mestianske práva	ius civile	Burgrecht
Ludové úrady	vulgaria officia	
Mestská rada, vnútorná/uzšia rada mesta, senát	magistratus, senatus	Radl, Stattrat/Stadtrat
Vonkajšia/širšia rada	(tota electa) communitas, communitas exterior, centum viri, plebeium consilium, communitas iurata, seniores communitatis	Gemein 50 Leuth communitas die 50 Leuth
Richtár, sudca	iudex	Richter
Najvyšší člen mestskej rady (vicerichtár)	primarius assessor (viceiudex)	
Radní páni, senátori, prisázní, členovia mestskej rady	consules, senatores, iurati cives, assessores	Geschworene, Rotherren/Rathsherrn, Rotmanne/Rathmanne, Stadt Richters Assistenten
Stôl (delenie vonkajšej rady)	mensa	
Tribun sediaci pri prvom stole	tribunus primus, tribunus plebis supremis	ältester Vormund
Tribuni ľudi	tribuni plebis, prolocutor, praelocutor mensae	Furmund, Vormünde
Dozor nad farou/kostolmi	aeditui seu vitrici ecclesiarum/templorum parochialis	Kirchvater
nemocnicou/chudobincom	praefecti hospitalis/xenodochii	Schauerhern
mestskými sýpkami a stodolami	praefecti horreorum	Mühlhern
mlynnami	praefecti molarum	Weinbawhern
vinnou pivnicou	praefectus cellariorum/celae vinaria, vinearum culturae praefectus	
čapovaním piva a vína	garraturae vinorum/cerevisiae praefecti	Waghern
skladom soli	praefecti camerae salis	Bawhern
mierami a váhami	praefecti artellariae	Ziegelehem, Ziegelschwerhern
delostrelectvom	stabili praefecti	
stavebnictvom	carnium revisores, inspectores macelli	
výrobou tehal	praefecti portarum, excubiarum	
mestskými stajňami	claves turrium	
jahtkami a predajom mäsa	praefecti quartali	
mestskými bránami	praefecti possessionum	Maverhern
klúčmi od veží		
jednotlivými mestskými obvodymi		
správou poddanských dedín		

Mestskí vyslanci	aediles curiales	Theilshern
Testamentári	testamentarii	
Mestský tridsiatkar	praefectus tricesimae	Markttrichter
Trhový/jarmoný sudca	notarius/iudex fori	Stadtschreiber
Mestský notár/pisár	notarius, scriba	
Vicenotár	vicenotarius	
Predmestský sudca	iudex suburbanius	
Prokurátor	procurator, director causarum	Kantor
Učiteľ	ludimagister, cantor, hypodidasculus	Pfarrer
Farár	parochus	
Kazateľ	concionator	
Kaplán	diaconus, sacellanus	
Mestský kapitán	vigiliarii praefecti	Viertelmeister
Sivrtníci		
Náčelník strážnej služby	portarum civitatis custodes	Wachmeister
Strážci jednotlivých mestských brán		
Ubytováč vojska	portarum civitatis custodes	Quartier Meister
Colník	teloneator	
Posli	nuntii	
Bežci	cursores	
Pošíar	tabularius	Postmeister
Hodinár	horologii rector	Glockner
Organista	organista (!)	Organist
Trubači	tubicen, trombitas (madarsky!)	Trompeter
Vodovodár		Roermeister
Mlynári v mestských mlynoch	molitores	Müller
Sluha v mestských stajniach	equorum curator	
Mestskí povozníci	aurigae	Kutscher
Pohonič volov	bubulcus	Ochsenhirt
Pastier oviec, sviň, dobyčka	pastor ovium/porcorum, subulcus	Schweinhirt
Hátnik/tesník	sylvanum provisor	Waldforscher
Sarha	cantata	Wasenmeister
Hrobár	fossor	Todten Greber/Totengraber
Mestský/verejný/súdny/právny sluha, bubeník, hlásnik, vyhlasovač, (právny) posol, dozorca väzňov, dráb	praeco, bedelus/budellus/bedellus, viator, famulus	Büttel (Büttel, Bittel, Beuttel, Büttel), Gerichtsdienner, Stadtdiener
Kat	civitatis carnifex, lictor, tortor, magister, magister malefactorum	Nachrichter, Henker, Scharfrichter, Züchtiger (zichthiger, ezychtiger, zoichthiger, eichtiger)

whether these involved a serious crime or a minor offence, were tried in the municipal courts. Some towns with sizeable suburbs outside the town fortifications would appoint a special judge to deal with minor cases that arose there.

Another person who was present at judicial trials was the town notary, who would note down accusations, depositions, and judgements. For the notary, the town council would choose a literate person, usually legally educated or skilled, with a good knowledge of the languages commonly used in the multi-ethnic environment of Hungarian towns. Two other town employees were crucial in the administration of justice. Firstly, there was the bailiff (*praeco, bedellus, Gerichtsdiener, Büttel,*), whose duties were rather wide ranging. Not only was he in charge of the prison and prisoners, but he also served summonses, made arrests, and carried out minor sentences. Secondly, there was the executioner (*lictor, thortor, Henker, Züchtiger, Scharfrichter*), who carried out death sentences and other non-lethal physical punishments and applied torture. While the job of the executioner was considered dishonourable, bailiffs' were usually saved from social shunning. On the other hand, the salary of the executioner was in some towns twice as high as the bailiff's.

A comparative table of selected town employee's salaries, together with a table of historical terms and names of town officials and employees in Latin and German, are provided.

Mgr. Blanka Szeghyová, PhD., Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava